

Βιβλιοκρισίες

Όλγα Κατσιαρδή-Hering–Δημήτριος Κοντογεώργης, *Η Αυστριακή Αρμάδα κατά την Ελληνική Επανάσταση. Διπλωματία και Πόλεμος*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2023.

Μία από τις πλέον ξεχωριστές συμβολές στη μελέτη της Ελληνικής Επανάστασης την τελευταία τριετία, είναι το βιβλίο της Όλγας Κατσιαρδή-Hering και του Δημήτριου Κοντογεώργη, *Η Αυστριακή Αρμάδα κατά την Ελληνική Επανάσταση. Διπλωματία και Πόλεμος*. Το ογκώδες αυτό βιβλίο των 702 σελίδων είναι αποτέλεσμα πολυετούς εξαντλητικής έρευνας εκ μέρους των δύο συγγραφέων κυρίως στα ανεξερεύνητα και άγνωστα ως σήμερα αυστριακά αρχεία, και δευτερευόντως παράλληλης συστηματικής μελέτης ενός σημαντικότητας σώματος συμπληρωματικών ελληνικών πηγών. Η μονογραφία αναπτύσσεται θεματικά σε δύο ερευνητικά πεδία, δύο φαινομενικά ανεξάρτητες μεταξύ τους όψεις του Αγώνα, στην αυστριακή διπλωματική κινητοποίηση στο Ελληνικό Ζήτημα και στην εμπλοκή του αυβουργικού στόλου στον πόλεμο στις ελληνικές θάλασσες. Οι συγγραφείς καταδεικνύουν την αλληλεξάρτηση των δύο αυτών όψεων της Επανάστασης, καθώς η εμπλοκή της Αυστρίας στον θαλάσσιο Αγώνα νοηματοδοτείται από τις διπλωματικές προτεραιότητές της, αλλά και η διπλωματική κινητοποίησή της επηρεάζεται άμεσα από τη στρατιωτική συγκυρία στο Αιγαίο. Υπό αυτή την οπτική, το βιβλίο ξεχωρίζει και διατηρεί τη μοναδικότητά του ανάμεσα στα αντίστοιχα έργα για τη διπλωματία της Ελληνικής Επανάστασης, ενώ από την άλλη είναι από τις ελάχιστες συστηματικές μελέτες για τα πολεμικά γεγονότα στις ελληνικές θάλασσες.

Το βιβλίο τοποθετείται στο κέντρο του ιστοριογραφικού αιτήματος και της αντίστοιχης συζήτησης για μια ανανεωτική ερευνητική προσέγγιση της Επανάστασης στη βάση ανεύρεσης και μεθοδικής χρήσης νέων πηγών προερχόμενων από ανεκμετάλλευτα ως σήμερα αρχειακά σύνολα, ενός κριτικού ελέγχου παραδεδομένων ιστοριογραφικών προσλήψεων για τον Αγώνα και, τέλος, της επανεκτίμησης της δράσης βασικών πρωταγωνιστών των γεγονότων της ελληνικής εθνεγερσίας. Πεδίο ευτυχούς σύγκλισης των προαναφερθέντων αιτημάτων τα τελευταία έτη αποτέλεσε το πρωτόγνωρο ενδιαφέρον για την οθωμανική πρόσληψη του Αγώνα, τις οθωμανικές πηγές και την προσωπικότητα του Μαχμούτ Β΄. Αντίστοιχα, *desideratum* παραμένει η μελέτη ρωσικών αρχείων, η εμπειριστατωμένη στάθμιση του ρόλου της Ρωσίας στην υπόθεση της ελληνικής ανεξαρτησίας, όπως και της δράσης και των αντιλή-

ψεων των τσάρων Αλέξανδρου Α΄ και Νικόλαου Α΄ και ρωσικών παραγόντων, όπως ο Στρόγκανωφ ή ο Νέσσελροδ.

Σ' αυτό το πνεύμα ανανέωσης της ιστοριογραφίας του Αγώνα, το βιβλίο των Κατσιαρδή-Hering και Κοντογεώργη συνεισφέρει με τη συστηματική και μεθοδική χρήση των άγνωστων ως σήμερα αυστριακών αρχείων. Επιπλέον, στο πλαίσιο ανοίγματος της έρευνας σε νέα ιστορικά υποκείμενα και συλλογικότητες, το βιβλίο εστιάζει στην Αυστρία, τη Μεγάλη Δύναμη της εποχής που κατά κοινή ομολογία ήταν το κατεξοχήν εχθρικό κράτος προς τους Έλληνες επαναστάτες. Όπως ακριβώς με τις προσλήψεις, πρακτικές και πολιτικές επιλογές των Οθωμανών, ελάχιστα είναι γνωστά, και αυτά διαθέσιμα και διαμεσολαβημένα από τις αρνητικά χρωματισμένες αφηγήσεις και προσλήψεις των ελληνικών και φιλελληνικών πηγών, για τις διπλωματικές επιδιώξεις και πολιτικο-ιδεολογικές αρχές της αυστριακής αυλής και των εκπροσώπων της στην ελληνική Ανατολή. Στο σύνολο των μελετών για το 1821, η αυστριακή εξωτερική πολιτική καταγράφεται σχηματικά ως συντηρητική, ανελαστική και δογματικά προσηλωμένη στις αρχές της Παλινόρθωσης. Κατά συνέπεια, για τους περισσότερους ιστορικούς του Αγώνα, η ερευνητική ενασχόληση με τη διπλωματική κινητοποίηση της Βιέννης στο Ελληνικό Ζήτημα στερείται νοήματος ή παρουσιάζει από ελάχιστο έως μηδαμινό ενδιαφέρον. Σε αντίθεση με αυτή την κυρίαρχη τάση, το βιβλίο των Κατσιαρδή-Hering και Κοντογεώργη φέρνει στο ιστοριογραφικό προσκήνιο και φωτίζει για πρώτη φορά τον σύνθετο χαρακτήρα της διπλωματικής δραστηριοποίησης αυτής της Μεγάλης Δύναμης.

Τέλος, τα πρόσωπα: το βιβλίο φυσικά δεν είναι προσωπογραφικό ούτε επικεντρώνεται στον ιστορικό ρόλο των ατόμων κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Εντούτοις, αν υπάρχει μία προσωπικότητα που αναδύεται ως πρωταγωνιστής της ιστορικής αφήγησης, αυτός είναι ο Κλέμενς φον Μέττερνιχ, ο Αυστριακός καγκελάριος στα χρόνια του Αγώνα. Πρόκειται για τον Ευρωπαϊό πολιτικό ο οποίος στην ελληνική βιβλιογραφία σκιαγραφείται με τα πλέον μελανά χρώματα ως διπλωμάτης που παρέμεινε ως το τέλος ο πιο εμμονικός εχθρός των Ελλήνων επαναστατών, φανατικός ανθέλληνας περισσότερο και από τον Μαχμούτ Β΄. Το βιβλίο καταδεικνύει ότι αυτή η πρόσληψη είναι σε μεγάλο βαθμό χωρίς στέρεη τεκμηρίωση και κατανόηση του ιδεολογικού κόσμου και των πολιτικών πρακτικών του Αυστριακού πολιτικού. Το βιβλίο κινείται στην κατεύθυνση της αποσαφήνισης των προθέσεων, των στρατηγικών επιλογών, των ιδεολογικών τοποθετήσεων και των πολιτικών προτεραιοτήτων του καγκελάριου στο φως τόσο άγνωστου αρχαιακού υλικού όσο και των πορισμάτων της σύγχρονης σχετικής ευρωπαϊκής βιβλιογραφίας.

Η δομή του βιβλίου αντανακλά τους δύο προαναφερθέντες αφηγηματικούς άξονες: συγκεκριμένα, τα δύο πρώτα κεφάλαια παρουσιάζουν αναλυτικά τη διπλωματική πολιτική της Αυστρίας στο Ελληνικό Ζήτημα, τα δύο επόμενα επικεντρώνονται στη δράση του αυστριακού στόλου στην ανατολική Μεσόγειο, ενώ το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο αποτελεί μια σύγκλιση όλων των προηγούμενων, αναπτύσσοντας τις αυστριακές θεωρήσεις για την Ελληνική Επανάσταση και τους Έλληνες.

Το βιβλίο ξεκινά με μια σύντομη εισαγωγή στην οποία συζητούνται η σχετική με την Ελληνική Επανάσταση ιστοριογραφική παραγωγή των τελευταίων ετών και τα βιβλιογραφικά αποτελέσματα του περιορισμένου ελληνικού και διεθνούς ερευνητικού ενδιαφέροντος για την «ανατολική» πολιτική της Αυστρίας και του Μέττερνιχ. Ακόμη, παρουσιάζονται οι αυστριακές και ελληνικές πηγές που χρησιμοποίησαν οι δύο συγγραφείς. Πρόκειται για έγγραφα σχετιζόμενα με τον Αγώνα προερχόμενα από το Αυτοκρατορικό Αρχείο της Βιέννης, το Αυστριακό Κρατικό Αρχείο και το Κρατικό Αρχείο Τεργέστης, αλλά και το αρχείο του ελληνικού Θαλάσσιου Δικαστηρίου (το οποίο φυλάσσεται στα ΓΑΚ), ελληνικές εφημερίδες και άλλες ελληνικές αφηγηματικές πηγές. Πυκνή χρήση γίνεται ιδιαίτερα των εκθέσεων των Αυστριακών ιντερνούτσιων (πρεσβευτών) στην Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον, τονίζεται η ζωτική σημασία που είχε η Αδριατική και το Ιόνιο πέλαγος για την εμπορική επέκταση του κράτους των Αψβούργων και την ανάσχεση της αγγλικής, γαλλικής και ρωσικής επιθετικότητας στην περιοχή. Ακόμη, συζητείται εν συντομία το πειρατικό φαινόμενο στην ανατολική Μεσόγειο, η ενεργητική συμμετοχή των Ελλήνων ναυτικών σε αυτό και το μικρό μέγεθος και η κακή κατάσταση του αυστριακού στόλου, ο οποίος ανέλαβε την καταστολή της πειρατείας στις ελληνικές θάλασσες στα χρόνια του Αγώνα.

Το πρώτο κεφάλαιο ξεκινά με μία επισκόπηση των διπλωματικών και στρατιωτικών σχέσεων ανάμεσα στην Αυστρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία από τα τέλη του 16^{ου} ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Τονίζεται ότι, αν και αρχικά η Βιέννη ανέλαβε τον ρόλο του υπερασπιστή της χριστιανοσύνης στην οθωμανική Ανατολή, από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα (και ιδίως μετά τη συνθήκη του Βελιγραδίου στα 1739) οι Αυστριακοί αντιλήφθηκαν ότι το μακροπρόθεσμο συμφέρον τους και η ρωσική επιθετικότητα στα Βαλκάνια επέβαλλαν τη διατήρηση του *status quo* στη νοτιοανατολική Ευρώπη και φυσικά την επιβίωση του οθωμανικού κράτους. Έτσι, οι αυстро-οθωμανικές σχέσεις σταδιακά εξομαλύνθηκαν ενώ οι εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες εντατικοποιήθηκαν. Μάλιστα, στο πλαίσιο της ανάσχεσης της ρωσικής επεκτατικότητας και της εξουδετέρωσης της επαναστατικής Γαλλίας ο Μέττερνιχ υποστήριξε σθεναρά, αλλά αποτυχημένα, την

ένταξη της Υψηλής Πύλης στο ευρωπαϊκό σύστημα ασφαλείας μετά το 1815 και τη συμμετοχή της στις εργασίες του Συνεδρίου της Βιέννης.

Ακόμη, οι συγγραφείς του βιβλίου παρουσιάζουν και αναλύουν εκτενώς το αυστριακό προξενικό δίκτυο στα οθωμανικά Βαλκάνια, το οποίο αποτέλεσε το κύριο μέσο πληροφόρησης της Βιέννης για τα τεκταινόμενα στην περιοχή. Επικεφαλής αυτού του δικτύου, το οποίο κάλυπτε όλα τα μεγάλα λιμάνια της Μέσης Ανατολής και των Βαλκανίων, ήταν από το 1712 ο Αυστριακός ιντερνούντσιος στην Κωνσταντινούπολη. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους δύο ιντερνούντσιους των χρόνων της Ελληνικής Επανάστασης κόμη Rudolf von Lützow και βαρόνο Franz von Ottenfelds-Gschwind, τους προξένους Πάτρας (εγκατεστημένους στη Ζάκυνθο) Nicolo Zen και Vincenzo Micarelli και τον υποπρόξενο στην Αθήνα Georg Gropius, τον μόνο διπλωματικό εκπρόσωπο ευρωπαϊκής χώρας εγκατεστημένο στις επαναστατημένες περιοχές.

Το δεύτερο κεφάλαιο ξεκινά με μια συζήτηση του περιορισμένου ελληνικού και διεθνούς ερευνητικού ενδιαφέροντος για την αυστριακή εξωτερική πολιτική, τον Μέττερνιχ και τον βασικό σύμβουλό του και πολιτικό στοχαστή Friedrich von Gentz, ενώ σχολιάζεται το σημαντικό ιστοριογραφικό έργο του Anton Prokesch-Osten. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι δύο συγγραφείς επισημαίνουν ότι η εξωτερική πολιτική του Μέττερνιχ επιδίωκε την εμπέδωση της ιδεολογίας της νομιμοφροσύνης, τη διατήρηση με κάθε κόστος του συνοριακού καθεστώτος του 1815 και της ειρήνης στην ευρωπαϊκή ήπειρο και την ισορροπία μεταξύ των πέντε Μεγάλων Δυνάμεων. Ο Μέττερνιχ θεωρούσε κύριους εχθρούς αυτής της πολιτικής ασφαλείας τους Γάλλους ριζοσπάστες, τους αντιμοναρχικούς φιλελεύθερους και τους εθνικιστές πατριώτες. Παράλληλα, θεωρούσε τη χρηστή, φρόνιμη και αποδεκτή από τον λαό μοναρχία ως το ιδανικό πολίτευμα για την ευημερία της Ευρώπης. Παρά την αντίθεση της Αγγλίας σε επεμβάσεις για τη σωτηρία κλονιζόμενων μοναρχιών, ο στενότερος συνεργάτης του Μέττερνιχ έως το 1822 ήταν ο Άγγλος υπουργός Εξωτερικών Robert Castlereagh.

Είναι ενδιαφέρον ότι οι Αυστριακοί πολιτικοί και διπλωμάτες, συμπεριλαμβανομένου του Μέττερνιχ, θεώρησαν το κίνημα του Υψηλάντη συνδεδεμένο με τους Καρμπονάρους της Ιταλίας, τις επαναστάσεις στην Ισπανία, στη Νάπολη και στο Πεδεμόντιο και υποκινούμενο από ριζοσπαστικούς κύκλους του Παρισιού. Επισημαίνεται ότι δεν τέθηκε θέμα ευρωπαϊκής στρατιωτικής επέμβασης κατά των Ελλήνων – ο Μέττερνιχ ενεργούσε υπέρ στρατιωτικών ενεργειών μόνο όταν αυτές εξυπηρετούσαν συγκεκριμένα αυστριακά συμφέροντα. Σε κάθε περίπτωση, ο αυστριακός καγκελάριος σε όλη τη διάρκεια του Αγώνα εναπόθεσε τις ελπίδες του στη στρατιωτική καταστολή της Ελληνικής Επανάστασης από τα οθωμανικά στρατεύματα.

Στη συνέχεια, οι συγγραφείς του βιβλίου περιγράφουν εκτενώς και τεκμηριωμένα τις άοκνες αλλά τελικά άκαρπες αυστριακές προσπάθειες διαμεσολάβησης ανάμεσα στην Υψηλή Πύλη και την αυλή της Πετρούπολης μετά τη διακοπή των ρωσο-οθωμανικών διπλωματικών σχέσεων το καλοκαίρι του 1821. Τονίζεται ότι στη διάρκεια αυτών των διαπραγματεύσεων η Υψηλή Πύλη κράτησε επιφυλακτική στάση απέναντι στην Αυστρία, διότι αντιλαμβανόταν την Ιερά Συμμαχία ως συνασπισμό χριστιανικών κρατών με πιθανές σταυροφορικές επιδιώξεις. Αντιθέτως, η Αγγλία παρέμεινε η μόνη ευρωπαϊκή χώρα η οποία απολάμβανε την πλήρη εμπιστοσύνη της οθωμανικής κυβέρνησης.

Στόχος της αυστριακής διαμεσολάβησης ήταν η διάσωση της αυστρο-ρωσικής συνεργασίας μέσω της μερικής υποχώρησης της Υψηλής Πύλης σε ορισμένα από τα πιο ακίνδυνα αιτήματα της Πετρούπολης. Παράλληλα, οι Αυστριακοί ενεργούσαν ως προστάτες των ρωσικών εμπορικών συμφερόντων στην οθωμανική επικράτεια. Η αυστριακή διπλωματική παρέμβαση αποδείχθηκε αρχικά επιτυχής, καθώς απέτρεψε τον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο στα τέλη του 1821, παρά το γεγονός ότι οι Οθωμανοί δεν ικανοποίησαν κανένα από τα ρωσικά αιτήματα. Στο βιβλίο καταδεικνύεται η επιδεξιότητα με την οποία ο Μέττερνιχ εξουδετέρωσε τις αξιώσεις της Ρωσίας για τους Έλληνες, οι οποίες ξέφευγαν από το πλαίσιο των διεθνών συνθηκών. Τέλος, όπως είναι γνωστό, τον Ιούνιο του 1822 ο Μέττερνιχ πέτυχε την παραίτηση του Καποδίστρια και το φθινόπωρο του ίδιου έτους την επιβολή των απόψεών του στο Συνέδριο της Βερόνας.

Τονίζεται ότι η επιτυχία του Μέττερνιχ ήταν βραχυπρόθεσμη εξαιτίας της κακοπιστίας της Υψηλής Πύλης και της Πετρούπολης προς τις υπηρεσίες του. Ακόμη, η άκαμπτη πίστη του Μέττερνιχ στις αρχές της Παλινόρθωσης του στερούσε τη δυνατότητα προσαρμοστικών κινήσεων στο Ελληνικό Ζήτημα που είχαν ακόμη και συντηρητικές χώρες, όπως η Ρωσία και η Γαλλία. Αντιθέτως, η επιτυχία της πολιτικής του Μέττερνιχ εξαρτιόταν από ανεξέλεγκτους από αυτόν παράγοντες, όπως ήταν η επιτυχία των οθωμανικών όπλων ή η σταθερότητα της ρωσικής πολιτικής. Οι δύο συγγραφείς συμπεραίνουν ότι η αυστριακή διπλωματική κινητοποίηση στο Ελληνικό Ζήτημα απλά επιβράδυνε τις εξελίξεις, χωρίς όμως να μπορεί να τις επηρεάσει ουσιαστικά. Στο πλαίσιο αυτών των διαπραγματεύσεων, ο Μέττερνιχ από τη μια επέδειξε αδιαφορία για τις σφαγές αμάχων στο εσωτερικό της οθωμανικής επικράτειας, αλλά από την άλλη προέκρινε μια τακτική επιείκειας εκ μέρους της Υψηλής Πύλης απέναντι στους επαναστάτες. Στόχος αυτής της μετριοπάθειας θα ήταν η ικανοποίηση της Ρωσίας και η αποφυγή διεθνούς παρέμβασης υπέρ των Ελλήνων.

Είναι ενδιαφέρον ότι, αν και ο Μέττερνιχ συμφωνούσε πως το πρόβλημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν η κακοδιοίκηση και η διαφθορά, δεν συναινούσε στο γενικευμένο αντι-ισλαμικό πνεύμα που κυριαρχούσε στην Ευρώπη την εποχή αυτή. Ο Αυστριακός πολιτικός θεωρούσε ότι το Ισλάμ και ο ευρωπαϊκός πολιτισμός δεν ήταν ασυμβίβαστες έννοιες ούτε η νομική ισότητα χριστιανών και μουσουλμάνων στο πλαίσιο του οθωμανικού κράτους ήταν αναγκαία προϋπόθεση για τον εκσυγχρονισμό του. Βέβαια, αυτές οι απόψεις δεν έβρισκαν σύμφωνους όλους τους Αυστριακούς διπλωμάτες, όπως για παράδειγμα τον Lützow, ο οποίος επέμενε στον βάρβαρο και αντι-ευρωπαϊκό χαρακτήρα των Οθωμανών.

Στο πλαίσιο της ίδιας ιδεολογικής θεώρησης, οι Αυστριακοί πολιτικοί έμειναν από αδιάφοροι έως εχθρικοί απέναντι στο ευρωπαϊκό φιλελληνικό κίνημα, το οποίο αντιλήφθηκαν περισσότερο ως εκδήλωση πολιτικού ριζοσπαστισμού παρά ως κίνημα συμπαράστασης προς τους απογόνους των αρχαίων Ελλήνων. Έτσι η Βιέννη προσπάθησε, ανεπιτυχώς τελικά, να ανακόψει το φιλελληνικό κίνημα και να ελέγξει την ευρωπαϊκή ενημέρωση μέσω του Τύπου σχετικά με τα γεγονότα της Επανάστασης.

Η Αυστρία σταδιακά απομονώθηκε εξαιτίας της αλλαγής της αγγλικής πολιτικής με την άνοδο του George Canning στη θέση του υπουργού Εξωτερικών το φθινόπωρο του 1822 και την ανάληψη ενός δυναμικότερου ρόλου από τη Ρωσία στις αρχές του 1824. Αυτή η μεταβολή ενίσχυσε αρχικά την εμπιστοσύνη της Υψηλής Πύλης στη Βιέννη, αλλά ανάγκασε τον Μέττερνιχ να ξεκινήσει μια αδιέξοδη για αυτόν διαπραγμάτευση με τη Ρωσία για την επίλυση του Ελληνικού Ζητήματος. Και σε αυτό τον κύκλο των διπλωματικών επαφών ο Μέττερνιχ ακολούθησε παρελκυστική πολιτική επιχειρώντας να εκτροχιάσει τις συζητήσεις του με τους Ρώσους με ανειλικρινείς προτάσεις – στην προσπάθειά του να ψυχράνει το ρωσικό ενδιαφέρον για τους Έλληνες πρότεινε μέχρι και την αναγνώριση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Όμως αυτή η αυστριακή πολιτική ώθησε τελικά τη Ρωσία σε στενότερη και δημιουργικότερη συνεργασία με την Αγγλία για τη λύση του Ελληνικού Ζητήματος.

Αν και στη λογική της αποτροπής ρωσο-οθωμανικού πολέμου ο Μέττερνιχ έπεισε την Υψηλή Πύλη να υπογράψει τη Σύμβαση του Άκκερμαν (7 Οκτωβρίου 1826), η υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Πετρούπολης (4 Απριλίου 1826) μεταξύ της Αγγλίας και της Ρωσίας οδήγησε στην πλήρη κατάρρευση της αυστριακής πολιτικής στο Ελληνικό Ζήτημα. Σε απόκριση σε αυτήν την περιθωριοποίηση, οι Αυστριακοί προσπάθησαν να ενισχύσουν τη δυνατότητα της Πύλης να καταστείλει την ελληνική εξέγερση αποστέλλοντας τον Prokesch στην Αίγυπτο το φθινόπωρο του 1826 με σκοπό να πείσει τον Μωχάμετ Άλυ να εμπλακεί πιο ενεργά στον πόλεμο στην Πελοπόννησο.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827) η αυστριακή πολιτική, αν και παρέμεινε βασικά σταθερή στις κύριες συντηρητικές αρχές της, μετακινήθηκε ελάχιστα προτείνοντας στον σουλτάνο να ξεκινήσει παρελκυστικές συζητήσεις με την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, πρόταση την οποία ο Μαχμούτ Β΄ απέρριψε εμμένοντας στη στρατιωτική λύση. Όταν η ναυμαχία του Ναβαρίνου έδωσε την οριστική λύση στο Ελληνικό Ζήτημα και έθεσε πλέον το θέμα των συνόρων και του διεθνούς καθεστώτος του νέου ελληνικού κράτους, ο Μέττερνιχ πρότεινε σταθερά το νέο κράτος να περιλαμβάνει μόνο την Πελοπόννησο και τα νησιά αλλά, στο πλαίσιο της προσπάθειάς του να αποτρέψει ρωσο-οθωμανικό πόλεμο, ήταν πρόθυμος να αποδεχθεί την ελληνική ανεξαρτησία. Όταν τελικά ο πόλεμος ξέσπασε, η Αυστρία τήρησε αυστηρή ουδετερότητα μεταξύ των δύο εμπόλεμων. Η αυστριακή πολιτική εξέπεσε στην απόλυτη παθητικότητα και την απόσυρση από την ενασχόληση με το Ελληνικό Ζήτημα το 1829.

Το τρίτο κεφάλαιο ξεκινά με μια εκτενή συζήτηση της παρουσίας των κύριων ναυτικών χωρών στην περιοχή (Βενετίας, Γαλλίας, Αγγλίας, Ρωσίας) τον 18^ο αιώνα. Στη συνέχεια, οι δύο συγγραφείς περιγράφουν τη μερκαντιλιστική πολιτική της Αυστρίας και τονίζουν ότι η πολιτική ουδετερότητας της Βιέννης και η διατήρηση της ειρήνης και του εδαφικού *status quo* υπαγορεύονταν και από τα ναυτικά και εμπορικά συμφέροντά της και ειδικά από την απρόσκοπτη διεξαγωγή του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου μεταξύ της καπιταλιστικά αναπτυσσόμενης κεντρικής Ευρώπης και των λιμανιών της οθωμανικής Ανατολής.

Η σύσταση ναυτικής μοίρας στη Νάπολη υπό τις διαταγές του Amilcare Paulucci και η αποστολή πολεμικού στολίσκου υπό τις διαταγές του Antonio Armeni στην Αδριατική για τη συνοδεία των εμπορικών πλοίων αποφασίστηκαν στις 15 Φεβρουαρίου 1821. Αιτίες αυτής της κινητοποίησης ήταν η πύκνωση του πειρατικού φαινομένου στην περιοχή και η ανάγκη υποστήριξης των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων του αυστριακού στρατού εναντίον των επαναστατών στη Νάπολη και το Πεδεμόντιο. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτός ο στολίσκος αποτελούνταν από πρώην βενετικά πλοία.

Στη συνέχεια, περιγράφεται εξαντλητικά η δράση του στολίσκου στο Αιγαίο και στο Ιόνιο πέλαγος με διοικητές κατά σειρά τους Armeni, Paulucci και Michele Accurti. Μάλιστα, το 1826 ο ενωμένος αυστριακός στόλος της Ανατολής και Νάπολης ανέλαβε μία εξαιρετικά επιθετική πρωτοβουλία στο Αιγαίο υπό τη διοίκηση του Paulucci, ερχόμενος συχνά σε άτυπη συμμαχία με τους Οθωμανούς και κινούμενος εναντίον του ελληνικού στόλου. Οι δύο συγγραφείς περιγράφουν διεξοδικά τον τρόπο οργάνωσης των αυστριακών περιπολιών και νηοπομπών, ενώ χαρτογραφείται το γεωγραφικό δίκτυο δράσης του στόλου και τα σημεία συνάντησης των αυστριακών νηοπομπών.

Το επόμενο κεφάλαιο επικεντρώνεται στη δίωξη της ελληνικής πειρατείας από τον αυστριακό στόλο. Μετά από μια ανασκόπηση της οργάνωσης του ελληνικού στόλου στα χρόνια της Επανάστασης, οι συγγραφείς αφηγούνται πλήθος πειρατικών περιστατικών, αλλά και συλλήψεων αυστριακών πλοίων στον Πατραϊκό κόλπο και στο Ιόνιο από τις ελληνικές αρχές.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο οι δύο συγγραφείς περιγράφουν την αντιμετώπιση της Ελληνικής Επανάστασης από τους Αυστριακούς διπλωμάτες ως καρμπονάρική εξέγερση υποκινούμενη από ριζοσπαστικούς κύκλους του Παρισιού και στερούμενη νομιμοποιητικής βάσης. Τονίζεται ότι η έννοια της νομιμοποίησης για τους Αυστριακούς επισήμους εδραζόταν αποκλειστικά στις διεθνείς συνθήκες. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στον Genz, ο οποίος, περισσότερο ρεαλιστικά, έβλεπε την Επανάσταση όχι ως διεθνή συνομοσία αλλά ως αποτέλεσμα δυσaréσκειας τοπικών παραγόντων κατά της σουλτανικής εξουσίας αλλά και παράλληλης ρωσικής υποκίνησης. Οι δύο συγγραφείς τονίζουν ότι Αυστριακοί αξιωματούχοι, όπως ο Lützow, ο Ottenfels και ο Zen, εξέφραζαν εξαιρετικά αρνητικές απόψεις για τους Έλληνες έχοντας όμως ελάχιστη γνώση για αυτούς. Θεωρούσαν τους Έλληνες βάρβαρους και ανήθικους και απέδιδαν τις στρατιωτικές επιτυχίες τους στην τύχη, στην οθωμανική αδυναμία, στους φιλέλληνες, στα δάνεια και στην υποστήριξη της Αγγλίας. Το βιβλίο κλείνει με μια επισκόπηση των προσπαθειών μερικών Ελλήνων, όπως ο Νικόλαος Κεφαλάς και ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας, να προσελκύσουν την αυστριακή κυβέρνηση στην ελληνική υπόθεση και με τις άτυπες επαφές Αυστριακών με Έλληνες πολιτικούς, όπως η συνάντηση του Αυστριακού προξένου στην Κέρκυρα Friedrich von Hauenschild με τον Μαυροκορδάτο το καλοκαίρι του 1824 στο Βασιλάδι και η επιστολή του τελευταίου στον Gentz τον Δεκέμβριο του 1824. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι οι επαφές των Αυστριακών με τους Έλληνες σε όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου ήταν αποσπασματικές και χαρακτηρίζονταν από αμοιβαία δυσπιστία και επιθετικότητα.

Κλείνοντας να αναφέρουμε ότι το βιβλίο περιλαμβάνει ένα Επίμετρο στο οποίο εκδίδεται ένα επαναστατικό τραγούδι που διέσωσε ο Αυστριακός πρόξενος στην Πελοπόννησο Zen, εκτενέστατη βιβλιογραφία, πολύ κατατοπιστικό ευρετήριο προσώπων και τόπων, ένα μικρό παράρτημα εγγράφων και ένας οπτικός δίσκος με εννέα μεγάλους και πολύ πληροφοριακούς πίνακες.

Η παρουσίαση που προηγήθηκε φιλοδοξεί να καταγράψει τα κύρια σημεία συνεισφοράς του βιβλίου των Κατσιαρδή-Hering και Κοντογεώργη στην πρόσφατη βιβλιογραφική παραγωγή για την Ελληνική Επανάσταση. Εξαιτίας του περιορισμένου χώρου σημαντικές συμβολές του βιβλίου αφήνονται στον μελλοντικό αναγνώστη να τις καταγράψει. Εμείς θα τονίσουμε ξανά ότι το βιβλίο ξεχωρίζει για τη σύνθετη και πρωτότυπη επιχειρηματολο-

γία, τη βαθιά και εκτενέστατη τεκμηρίωση απόψεων και εκατοντάδων άγνωστων καταγραφόμενων γεγονότων ειδικά από τον πόλεμο στις ελληνικές θάλασσες, τη χρησιμοποίηση δύσκολου και απρόσιτου ως σήμερα αυστριακού αρχαιολογικού υλικού, την εμπειριστατωμένη ανάδειξη του πολύπλευρου χαρακτήρα της αυστριακής διπλωματίας, των διεθνών περιπλοκών του Ελληνικού Ζητήματος και της ιδεολογικής συγκρότησης του Μέττερνιχ. Τέλος, το βιβλίο καταδεικνύει ότι η ιστοριογραφική συζήτηση και η ανοιχτή ερευνητική ατζέντα για τον χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης παραμένουν στον πυρήνα της σύγχρονης ελληνικής ιστορικής παραγωγής.

*Δημήτριος Παπασταματίου
Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ*

Βασίλειος Κόντης, *Η εμπλοκή των ΜΙ6 και CIA στην Αλβανία και ο ρόλος της Ελλάδας 1949-1953*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2023.

Η πρόσφατη μονογραφία του Βασίλειου Κόντη, ομότιμου καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ, τιτλοφορείται: *Η εμπλοκή των ΜΙ6 και CIA στην Αλβανία και ο ρόλος της Ελλάδας 1949-1953*. Το έργο παρουσιάζει την ανάμειξη του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής στην Αλβανία διά των μυστικών τους υπηρεσιών, ΜΙ6 με την αποστολή «Valuable» και CIA με την αποστολή «Fiend» αντίστοιχα, με απώτερο στόχο την ανατροπή του καθεστώτος του Enver Hoxha. Στο πλαίσιο αυτό περιγράφονται το υπόβαθρο και οι συζητήσεις που προηγήθηκαν της οργάνωσης της επιχείρησης, όπως και η ίδια η εξέλιξη της αποστολής, η δομή της, οι διάφορες επιπλοκές που προέκυπταν και τέλος η διακοπή των επιχειρήσεων. Το έργο χωρίζεται σε επτά κεφάλαια.

Στον πρόλογο της μονογραφίας, γραμμένο από τον Δημήτρη-Μερκούριο Κόντη, αναφέρονται εν τάχει οι στόχοι των Βρετανών και των Αμερικανών μέσω της αποστολής, δηλαδή η ανατροπή του Hoxha. Στη συνέχεια, περιγράφονται οι λόγοι που έθεταν υπό αμφισβήτηση την επιχείρηση, μεταξύ άλλων η λήξη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου τον Αύγουστο του 1949, η ρήξη Τίτο-Στάλιν το 1948 αλλά και μια ενδεχόμενη εισβολή της Ελλάδας στην Αλβανία με σκοπό την κατάληψη των νότιων εδαφών της (Βόρεια Ήπειρος). Επίσης, τονίζονται οι δυσκολίες της αποστολής, δηλαδή η δράση της Sigurimi, η ελλιπής πληροφόρηση των Αμερικανών σε διάφορες πτυχές

της αλβανικής πραγματικότητας και η αποτυχία δημιουργίας ουσιαστικών πυρήνων αντίστασης από τους Αλβανούς φυγάδες που στέλνονταν στη χώρα από τους Αγγλο-Αμερικανούς. Οι δυσκολίες αυτές, σε συνδυασμό με άλλες παραμέτρους που αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια, αποτέλεσαν τα αίτια αποτυχίας του προγράμματος.

Στο κεφάλαιο «Ελλάδα και Αλβανία στην περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου» αναφέρονται αφενός οι αρνητικές εξελίξεις για την ελληνική μειονότητα λόγω των αποφάσεων του Χοχθα, αφετέρου η διεκδίκηση της Βόρειας Ηπείρου από την Ελλάδα ως θέμα εθνικής ασφάλειας. Το ζήτημα της Βόρειας Ηπείρου κατά τα πρώτα μεταπολεμικά έτη αναλύεται στο πλαίσιο των συζητήσεων των Μεγάλων Δυνάμεων –ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο και ΕΣΣΔ. Αναλύεται επιπλέον η οικονομική ενίσχυση των ΗΠΑ προς την ελληνική κυβέρνηση και η εμπλοκή τους στα ελληνικά πράγματα κατά τον πρώτο χρόνο του Εμφυλίου μέχρι την εξαγγελία του «Δόγματος Τρούμαν», στο πλαίσιο της υπεράσπισης των αμερικανικών συμφερόντων στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή. Στο υποκεφάλαιο «Ο Ζαχαριάδης, ο Στάλιν και το πολεμικό υλικό προς τον ΔΣΕ» παρουσιάζεται η αμφιταλαντευόμενη πολιτική του ΚΚΕ ανάμεσα στη συμμετοχή στις εκλογές και στην ένοπλη εξέγερση. Παρουσιάζεται η επικοινωνία του Ζαχαριάδη κατά το 1946 με τα άλλα αδελφά κόμματα του ανατολικού μπλοκ με σκοπό την παροχή υλικής βοήθειας στο ΚΚΕ και η τελική αποστολή αυτής. Όσον αφορά τη συμβολή της κομμουνιστικής Αλβανίας, τονίζεται η μετακίνηση Ελλήνων ανταρτών μέσω των εδαφών της προς την Ελλάδα. Αυτή η παροχή βοήθειας προς τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας προκάλεσε την αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης προτείνοντας στους δυτικούς την κατάληψη της Αλβανίας, με σκοπό, μεταξύ άλλων, την ευκολότερη ήττα του ΔΣΕ μέσω της άρσης εισόδου των ανταρτών, φόβο που η κυβέρνηση είχε και μετά τη λήξη του Εμφυλίου το 1949. Επιπλέον, ο συγγραφέας παρουσιάζει τις προτάσεις των Σοβιετικών στις διαπραγματεύσεις τους με τους Αμερικανούς και τους Βρετανούς με σκοπό τη λήξη του Εμφυλίου.

Στο κεφάλαιο «Οι ρίζες της επιχείρησης» παρουσιάζονται οι προθέσεις ΗΠΑ και Ηνωμένου Βασιλείου έναντι του καθεστώτος της Αλβανίας. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της «Επιχείρησης Rollback», σε αντιδιαστολή με την πολιτική της ανάσχεσης (Containment), δηλαδή τον μακροχρόνιο περιορισμό των επεκτατικών τάσεων της ΕΣΣΔ, ο George Kennan, επιτετραμμένος της πρεσβείας των ΗΠΑ στη Μόσχα, πρότεινε επιθέσεις στις Λαϊκές Δημοκρατίες με στόχο λαϊκές εξεγέρσεις. Σε αυτόν τον άξονα οι Βρετανοί, έχοντας γνώση του σχεδίου, πρότειναν να λειτουργήσει η Αλβανία ως «κλινικό πείραμα», έτσι ώστε να γίνει αντιληπτό αν σε μεγαλύτερης έκτασης κράτη τέτοιου είδους ανατρεπτικές δράσεις θα είχαν αποτέλεσμα. Εν συνε-

χεία αναλύονται οι συζητήσεις των Αμερικανών με Αλβανούς φυγάδες και η στήριξη των ΗΠΑ στη δημιουργία της «Επιτροπής για μία ελεύθερη Αλβανία» (National Committee for a Free Albania) τον Αύγουστο του 1949, που θα αποτελούσε αντίπαλο πολιτικό σχηματισμό κατά του Χοχχα, με έδρα στην υπερορία, σε καμία περίπτωση όμως μια εξόριστη κυβέρνηση. Τέλος, ο Κόντης αναφέρεται στις επιλοκές Ελλάδας και ΗΠΑ ως προς το ζήτημα της Βόρειας Ηπείρου και την τελική συμμετοχή της πρώτης στην επιχείρηση για την ανατροπή του Χοχχα, μαζί με τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Στο επόμενο κεφάλαιο, «Οι επιχειρήσεις του 1949-1950 και ο ρόλος του Kim Philby», ο συγγραφέας περιγράφει τις πρώτες αποστολές στην Αλβανία, που λόγω του τέλους του Εμφυλίου στην Ελλάδα και της ρήξης Τίτο-Στάλιν είχαν ως άμεσο σκοπό τη συλλογή πληροφοριών και όχι την ανατροπή του καθεστώτος. Γίνεται αναφορά στην εκπαίδευση στη Μάλτα των πρώτων Αλβανών φυγάδων που θα στέλνονταν, των οποίων όμως οι προσπάθειες από θαλάσσης δεν καρποφόρησαν, κάτι που οδήγησε τους Αμερικανούς, οι οποίοι σήκωναν το μεγαλύτερο βάρος του προγράμματος και κατανούσαν πλέον τον έλεγχο που ασκούσε ο Χοχχα στη χώρα, να εκπαιδεύσουν νέες ομάδες φυγάδων για διά αέρος επιχειρήσεις. Ωστόσο, και αυτές οι προσπάθειες κατέληξαν σε αποτυχία λόγω των αντιξοοτήτων στην Αλβανία. Στο τέλος του κεφαλαίου ο συγγραφέας παρουσιάζει τεκμήρια της συνεργασίας του Kim Philby, Βρετανού πράκτορα, με τις σοβιετικές μυστικές υπηρεσίες.

Στο κεφάλαιο «1951: Νέα κατάσταση», μετά από άλλες τρεις αποτυχημένες αποστολές διά αέρος, παρουσιάζεται η αλλαγή στην τακτική των Αμερικανών με την αποστολή φυγάδων ανώτερου πνευματικού επιπέδου, με σκοπό να έρθουν σε επαφή με άτομα που ασκούσαν μεγαλύτερη επιρροή και άρα να μην έχουν σχέση με την Επιτροπή Ελεύθερης Αλβανίας. Εν τέλει, μετά από συνομιλίες του Γραφείου Συντονισμού Πολιτικής των ΗΠΑ με τον Αλβανό βασιλιά Zog επιλέχθηκαν αξιωματικοί από την προσωπική του φρουρά ούτως ώστε να διεισδύσουν αυτοί στην Αλβανία.

Βασικό θέμα του κεφαλαίου «Επιχειρήσεις 1952: Οι ομάδες Apple, Willow και Fig» είναι η δράση των ομώνυμων ομάδων, οι οποίες πλέον θα εισέρχονταν στην Αλβανία από ξηράς μέσω Ελλάδας και λιγότερο διά αέρος. Ο πρωταρχικός σκοπός ήταν η προσπάθεια στρατολόγησης αξιωματικών του στρατού και κυβερνητικών αξιωματούχων, όπως και η δημιουργία εστιών αντίδρασης στον αλβανικό λαό. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τη σύσταση των ομάδων αυτών. Όσον αφορά την Apple, περιγράφονται οι σκοποί και η δράση της εντός της Αλβανίας και η τελική σύλληψη των μελών της από τη Sigurimi μέσα στο 1952. Σε αντίθεση με την Apple, η Willow και η

Fig, που συνέλεξαν πληροφορίες στην περιοχή της Κορυτσάς, ήταν γενικά πετυχημένες την περίοδο 1951-1953.

Στο κεφάλαιο «1953: Κρίσιμη χρονιά. Το τέλος των επιχειρήσεων» περιγράφονται οι τελευταίες αποστολές προς την Αλβανία και η μεγάλη αλλαγή στρατηγικής που επήλθε μετά τη δημοσίευση από αλβανικής πλευράς της σύλληψης της Apple. Οι Αμερικανοί πλέον έστελναν ομάδες των δύο ατόμων με σκοπό τη συλλογή σημειωμάτων και άλλων πληροφοριών από τις κρυψώνες που είχαν δημιουργηθεί κατά τις παλαιότερες διεισδύσεις εντός της χώρας. Μολαταύτα, ακόμα και εκείνες οι μικρές αποστολές κατέληξαν σε αποτυχία, οδηγώντας έτσι τους Αμερικανούς να δώσουν τέλος στην επιχείρηση το καλοκαίρι του 1954. Αμέσως μετά, στο υποκεφάλαιο «Συνομιλίες CIA-UDB» περιγράφονται οι συνομιλίες πρακτόρων των μυστικών υπηρεσιών ΗΠΑ και Γιουγκοσλαβίας αντίστοιχα που έλαβαν χώρα στις 16-17 Φεβρουαρίου 1953 στο Βελιγράδι για το ζήτημα της Αλβανίας.

Ο Βασίλειος Κόντης στο κεφάλαιο «Σχέδια για την ελληνική εμπλοκή» παραθέτει τη χρήση Αλβανών φυγάδων κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου από την ελληνική κυβέρνηση για τη συλλογή πληροφοριών στρατιωτικού ενδιαφέροντος. Μεταξύ αυτών των φυγάδων ήταν και ο Hamit Matjani, που συμμετείχε στην ομάδα Apple και περί του οποίου γίνεται αναφορά στα προηγούμενα κεφάλαια. Για τη συλλογή πληροφοριών ο συγγραφέας παρουσιάζει άλλη μία οργάνωση, την Κεντρική Επιτροπή Βορειοηπειρωτικού Αγώνα (ΚΕΒΑ).

Στο επίμετρο υπό τον τίτλο «Η περίπτωση του Αλέκου Βίμπλη» γίνεται περιγραφή της ιστορίας του ομώνυμου άνδρα, κατοίκου της Κορυτσάς με ελληνική συνείδηση. Συγκεκριμένα, αναφέρεται το πώς ήλθε σε επαφή με τον Enver Hoxha, συνδέθηκε και συνεργάστηκε μαζί του κατά τη διάρκεια της κατοχής, η μεταφορά του στην αλβανική πρεσβεία στο Βελιγράδι, ο έρωτάς του με μια Σερβίδα, η επιστροφή αυτών μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν στα Τίρανα και η μυστηριώδης εξαφάνιση αυτής. Το γεγονός αυτό επηρέασε ψυχολογικά τον Βίμπλη, ο οποίος εν τέλει το 1952 διέφυγε στην Ελλάδα και χρησιμοποιήθηκε από τη CIA για την παροχή πληροφοριών σχετικά με την Αλβανία και τον Hoxha. Ο Βίμπλης μάλιστα μεταφέρθηκε στην Ουάσιγκτον, όπου εργάστηκε στη βιβλιοθήκη του Κογκρέσου, χωρίς όμως να είναι γνωστή η έκταση της συνεργασίας του με τη CIA.

Το έργο ολοκληρώνεται με ένα παράρτημα, το οποίο αποτελείται από ένα διαδικτυακό δημοσίευμα για την ομιλία που έδωσε ο Kim Philby σε πράκτορες της Stasi το 1981, μία έκθεση της CIA του 1951 για την επιχείρηση «Fiend», τα πρακτικά των συζητήσεων CIA-UDB και έναν κατάλογο πρακτόρων της ΚΕΒΑ στην Αλβανία.

Η μονογραφία του Βασίλειου Κόντη επιτυγχάνει τους σκοπούς της, δηλαδή την παρουσίαση της εμπλοκής των αμερικανικών και βρετανικών μυστικών υπηρεσιών στην Αλβανία και τον ρόλο που διατέλεσε η Ελλάδα στην επιχείρηση αυτή. Με αφηγηματικό τρόπο κατορθώνει να αναλύσει τα μέσα, τους στόχους και τους λόγους αποτυχίας των προαναφερθεισών δυτικών δυνάμεων, προσφέροντας στον αναγνώστη τις απαραίτητες σε κάθε περίπτωση πληροφορίες χωρίς να τον εξουθενώνει. Το βιβλίο αποτελεί σημαντική συνεισφορά στην ελληνική ιστοριογραφία, καθώς δεν αναπτύσσει απλώς την εμπλοκή ΗΠΑ και Ηνωμένου Βασιλείου στην Αλβανία στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, αλλά συνδέει στο όλο ζήτημα και την Ελλάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο προσφέρει ένα πολύτιμο έργο για τη βαλκανική ιστορία εν γένει. Ως προς τον τρόπο γραφής, αυτός ασφαλώς δεν αφήνει τον αναγνώστη ασυγκίνητο, αλλά μέσω μιας ζωντανής αφήγησης και ανάλυσης του διεγείρει διαρκώς το ενδιαφέρον. Τέλος, σε ορισμένα σημεία ο συγγραφέας εκφράζει θέσεις διαφορετικές από όσα η βιβλιογραφία γενικά υποστηρίζει σε ζητήματα Ελλάδας και Αλβανίας την περίοδο εκείνη, χωρίς αυτό ασφαλώς να σημαίνει ότι δεν τεκμηριώνει επαρκώς και βάσει της πολυετούς εμπειρίας του τις θέσεις αυτές.

*Σάββας Σταμάτιος Καραγεωργίου
Μεταπτυχιακός φοιτητής, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΠΘ
Υπότροφος του Ιδρύματος Παιδείας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού*